

સામાજિક આંતરક્રિયાનો અર્થ અને પ્રકારો :

માનવી સામાજિક પ્રાણી - તેથી તે અન્ય લોકોના સંપર્કમાં રહે - ક્રિયા-પ્રતિક્રિયા કરે - વ્યક્તિ અને વ્યક્તિ, વ્યક્તિ અને જૂથ, તેમજ જૂથ અને જૂથ વચ્ચે થતી ક્રિયા-પ્રતિક્રિયાને સામાજિક આંતરક્રિયા કહે છે.

અર્થ ; આંતર ક્રિયા એટલે ક્રિયા-પ્રતિક્રિયા.

સમાજમાં જુદી જુદી વ્યક્તિઓ વચ્ચે ક્રિયા-પ્રતિક્રિયાઓ થતી હોય છે. જેને આપણે સામાજિક આંતરક્રિયા તરીકે ઓળખાવી શકીએ.

વ્યાખ્યાઓ :

(૧) એક વ્યક્તિની પ્રતિક્રિયા-અંગચેષ્ટા, શબ્દો અથવા સમગ્ર શરીરનું હલન ચલન અન્ય વ્યક્તિ માટે ઉદ્દીપક બને છે અને વ્યક્તિ તેની પ્રતિક્રિયા આપે છે, તે હકીકતને આંતરક્રિયા કહી શકાય.

-કિંબાલ યંગ

(૨) સામાજિક આંતર ક્રિયા એ બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ વચ્ચેનો એક એવા પ્રકારનો સબંધ છે કે જેમાં એકનું વર્તન બીજાથી પ્રભાવિત કે પરિવર્તિત થાય છે. આ આંતરક્રિયા પારસ્પરિક અને ચક્રીય હોય છે.

-બોનાર

(૩) આંતરક્રિયા લાગનીયુક્ત જીવંત વ્યક્તિઓનો ઉદ્દીપન અને પ્રતિભાવ છે.

-બોગાર્ડસ

સમજૂતી :

(૧) બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ ઉપસ્થિત હોય ત્યારે જ સામાજિક આંતરક્રિયા શક્ય બને છે.

(૨) સામાજિક આંતરક્રિયામાં બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ એકબીજાની હાજરીથી પ્રભાવિત થાય છે. એક વ્યક્તિનું વર્તન બીજી વ્યક્તિને પ્રભાવિત કરે છે. તેમજ બીજી વ્યક્તિનું વર્તન પ્રથમ વ્યક્તિને પ્રભાવિત કરે છે.

(૩) સામાજિક આંતરક્રિયામાં એક વ્યક્તિ ઉદ્દીપક બને છે અને બીજી વ્યક્તિ પ્રતિક્રિયા કરે છે. ત્યાર પછી બીજી વ્યક્તિની પ્રતિક્રિયા પ્રથમ વ્યક્તિ માટે ઉદ્દીપક બને છે અને તે પ્રતિક્રિયા આપે છે. આમ, પરસ્પર ઉદ્દીપક અને પ્રતિક્રિયાનું સ્થાન વ્યક્તિઓ વચ્ચે બદલાયા કરે છે.

(૪) સામાજિક આંતરક્રિયા ભાષા, અંગચેષ્ટા, ચહેરા પરના હાવભાવો વગેરેના માધ્યમ દ્વારા થાય છે.

આ એક જટિલ પ્રક્રિયા છે.- આના લીધે વ્યક્તિનું વર્તન નિયંત્રિત થતું રહે છે.- આનાથી સામાજિક જીવન ધબકતું રહે છે.- માનવ સંસ્કૃતિનો પ્રવાહ અખંડ રહે છે.- તેથી બોગર્ડસ કહે છે કે “સામાજિક ઉત્તેજના અને સામાજિક આંતરક્રિયા વિનાનું માનવજગત વૃક્ષોથી ભરપુર જંગલ જેવું લાગત.”

આમ, વ્યક્તિનું વર્તન સામાજિક હોય છે. તે સામાજિક આંતરક્રિયાને આભારી છે. બચપણથી જ આ માળખું રચાય છે. જગત આખું આંતરક્રિયામાંથી નીપજેલું છે, તેથી ફેરીસ આંતરક્રિયાના સંગઠન અને નિયંત્રણને જ સમાજલક્ષી મનોવિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર મને છે.

સામાજિક આંતરક્રિયાના પ્રકારો :

- (૧) વ્યક્તિ અને વ્યક્તિ વચ્ચે થતી આંતરક્રિયા
- (૨) વ્યક્તિ અને જૂથ વચ્ચે થતી આંતરક્રિયા
- (૩) જૂથ અને જૂથ વચ્ચે થતી આંતરક્રિયા

સામાજિક આંતરક્રિયાના સ્વરૂપો :

મુખ્ય ચાર સ્વરૂપો છે.

- (1) સહકાર (૨) સ્પર્ધા (૩) સંઘર્ષ (૪) સમાયોજન

(૧) સહકાર :

અર્થ :

એક જ ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા માટે જુદી જુદી વ્યક્તિઓ કે જૂથો એક સાથે મળીને પ્રયાસ કરે છે ત્યારે તેને સહકાર કહે છે.

સહકારમાં બે બાબતો મહત્વની છે. (૧) સમાન ધ્યેય અને (૨) સંગઠિત પ્રયાસ.

સહકારના મૂળ પ્રાણીવર્તન અને બાળકોના વર્તનમાં જોવા મળે છે. ગામડાઓમાં જોવા મળતી સહકારી પ્રવૃત્તિઓ, શાળા અને કોલેજોમાં વિદ્યાર્થીની રમતગમત અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓમાં સહકાર્યુક્ત વર્તન વગેરે સહકારના ઉદાહરણો છે.

સહકારના મુખ્ય બે પ્રકારો છે : ૧. પ્રત્યક્ષ ૨. પરોક્ષ.

પ્રત્યક્ષ સહકાર :

જ્યારે વ્યક્તિઓ પરસ્પર સંપર્કમાં આવીને, સાથે મળીને કોઈ ધ્યેય માટે પ્રવૃત્તિશીલ બને ત્યારે તેને પ્રત્યક્ષ સહકાર કહે છે.

પરોક્ષ સહકાર :

જ્યારે વ્યક્તિઓ પરસ્પર સંપર્કમાં આવ્યા વિના પત્ર કે ટેલીફોન જેવા માધ્યમ દ્વારા પરસ્પર સહાયરૂપ બનીને પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે તેને પરોક્ષ સહકાર કહે છે.

અહીં વ્યક્તિઓ સંયુક્ત રીતે પ્રયત્નો કરતી હોવાથી ઈર્ષ્યા, સ્પર્ધા કે સંઘર્ષને સ્થાન નથી. – સહકારને કારણે સમાજની વ્યવસ્થા ટકી રહે છે.

(૨) સ્પર્ધા :

એક જ ધ્યેયને સિધ્ધ કરવા માટે એકથી વધુ વ્યક્તિઓ કે જૂથો સ્વતંત્ર રીતે પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે સ્પર્ધાનો ઉદભવ થાય છે. અહીં બધીજ વ્યક્તિઓ ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરી શક્તિ નથી.

સ્પર્ધા અને હરીફાઈ :

કુપ્પુસ્વામી આ બે વચ્ચે ભેદ બતાવે છે.

સ્પર્ધા – પ્રતિસ્પર્ધાને નુકસાન પહોંચાડવામાં આવતું નથી

હરીફાઈ – પોતાના ધ્યેય માટે પ્રતિસ્પર્ધાને નુકસાન પહોંચાડે છે. જેમ કે પરિક્ષા સમયે હોંશિયાર વિદ્યાર્થીની નોટ ગુમ કરી – આગળ આવવાનો પ્રયત્ન

હરીફાઈની સરખામણીમાં સ્પર્ધા વધુ ઇચ્છનીય છે. – કારણ કે,

સ્પર્ધામાં – વ્યક્તિ પોતાની કાર્યક્ષમતામાં વધારો કરે છે. જ્યારે

હરીફાઈમાં વ્યક્તિ પોતાની પ્રગતિ થતી નથી, માત્ર ઈર્ષ્યાને કારણે અન્યને નુકસાન પહોંચાડી આગળ આવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે.

આત્મસ્પર્ધા :પોતાની જાત સાથે સ્પર્ધા કરવી – વ્યક્તિ પોતાના ભૂતકાળ કરતા વધારે મુલ્યવાન સિધ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન – બાળકોમાં આને વિકસાવવી જોઈએ

લાભાલાભ :સ્પર્ધા=શક્તિઓ બહાઈ આવે – પ્રમાણમાં વ્યક્તિ વધુ કાર્ય કરે છે. – તેમજ ગુણવત્તા પણ વધે છે.

બીજી બાજુ સ્પર્ધાનો અતિરેક નુકસાનકારક છે – સ્પર્ધાની નિષ્ફળતાથી હતાશા, માનસિક તંગદીલી તથા મનોવિકૃતિનું પ્રમાણ વધે છે. – અતિશય સ્પર્ધાને મહત્વ ના આપવું જોઈએ.

(3) સંઘર્ષ :

સહકારથી વિરુદ્ધની પ્રક્રિયા – “કોઈપણ એક ધ્યેય માટે લોકો તકરાર કરે ત્યારે સંઘર્ષ જન્મે છે. – ઈચ્છિત ધ્યેય સમાન હોય અને તે સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થાય તેવું ના હોય ત્યારે લોકો પ્રાપ્ત કરવા માટે વાજબી કે ગેરવાજબી રસ્તાઓ અજમાવે છે અને પરિણામે સંઘર્ષાત્મક સ્થિતિ જન્મે છે.- જેમ કે રાજકારણમાં સત્તાની ખેંચતાણ સંઘર્ષથી હિંસા અને અસામાજિક કૃત્યો થાય છે – અહીં લોકો મૂળભૂત ધ્યેયની પ્રાપ્તિને બદલે પોતાના પરસ્પર પ્રપંચો, ઝઘડાઓ વગેરેમાં રચ્યાપચ્યા રહે છે.

સહકાર એ રચનાત્મક છે – તેનાથી સારા પરિણામો આવે છે. –

સંઘર્ષ એ વિનાશાત્મક અને ખંડનાત્મક છે. – તેનાથી વ્યક્તિ જૂથ અને સમાજને નુકસાન થાય છે. – સામાજિક જીવનમાં ભાષાના જૂથો, જ્ઞાતીજૂથો, ધાર્મિક જૂથો વચ્ચે સ્પર્ધા જોવા મળે છે.

પાર્ક અને બર્જેસ ના માટે સંઘર્ષનું મૂળ સ્પર્ધામાં છે. – જ્યારે વ્યક્તિ કે જૂથ ધ્યેયને બદલે અહમને વધુ મહત્વ આપે છે ત્યારે સંઘર્ષ જન્મે છે.

(૪) સમાયોજન :

સામાજિક સબંધોમાં જ્યારે કોઈ વિરોધ કે સંઘર્ષ જન્મે છે ત્યારે કોઈપણ પ્રકારનું સમાયોજન જરૂરી થઈ પડે છે. તેના બે સ્વરૂપ છે.

૧. સમાધાન

૨. સામાજિક સમન્વય

સમાધાન : સંઘર્ષમાં કોઈપણ પ્રકારનું સમાધાન અનિવાર્ય બને છે. – એનાથી તાત્કાલિક સંઘર્ષ હળવો બને છે. – પરંતુ ફરી થવાની શક્યતા રહે જ છે – કારણકે અહીં બેમાંથી કોઈ એક પક્ષે કંઈક ગુમાવવું પડે છે. – જેમ કે યુદ્ધ સમયે સ્વીકારવામાં આવતો યુદ્ધવિરામ

સામાજિક સમન્વય : અહીં બંને પક્ષો એકબીજા સાથે મુક્તપણે ચર્ચા-વિચારણા કરે છે, - પોતાના મતભેદો સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે. – ચર્ચાને અંતે સૌથી વધુ સ્વીકાર્ય નિરાકરણ શોધી કાઢવામાં આવે છે. – તેથી જ સામાજિક સમન્વયમાં નિરાકરણ ને અંતે કોઈપણ પ્રકારનો અસંતોષ રહેતો નથી.

સમાધાનની સરખામણી માં સામાજિક સમન્વય એ વધુ ઇચ્છનીય સ્વરૂપનું સમાયોજન છે.